

VLADIMÍR PODBORSKÝ

PROCESY SPECIFIKACE V ARCHEOLOGII A JEJICH ODRAZ V METODOLOGII OBORU

Životní dílo jubilujícího představitele oboru klasická archeologie na filozofické fakultě UJEP v Brně doc. dr. Oldřicha Pelikána, DrSc., poskytuje příležitost k zamyšlení nad dnešním obsahem oboru archeologie a nad jeho dynamicky se vyvíjející metodikou. Jubilant sám spojil ve své práci erudici vynikajícího znalce antiky, zejména antického umění v nejšířím slova smyslu, filologa, historika a archeologa. Tato mnohostranná erudice se nemohla neprojevit v jubilantově metodickém přístupu ke zpracovávaným tématům z různých specializací oboru a stala se obecným přínosem také k rozvoji metodologie středoevropské archeologie, zejména její starověké specializace.

Pojem archeologie se dnes v celosvětovém měřítku stává nejobecnějším označením vědního oboru, zabývajícího se studiem počátků vývoje lidské společnosti; základním druhem pramenů, z nichž čerpá, jsou prameny archeologické,¹ které lze vhodně doplňovat prameny písemnými, pokud jsou k dispozici. V soudobém pojetí není tedy archeologie pouze pomocnou disciplínou, mající za úkol toliko shromažďování a klasifikaci archeologických pramenů, nýbrž je plnohodnotným historickým oborem, činícím si nárok i na vlastní historickou práci. V určitých specializacích oboru, např. právě v klasické archeologii, tomu tak ostatně bylo vždy a i ve středoevropském prostředí byl rozdíl mezi tzv. prehistorií a archeologií² vždy spíše jen teoretický.

---

¹ Pojmem archeologické prameny jsou myšleny veškeré hodnoty získané terénním archeologickým výzkumem nebo jiným analogickým heuristickým postupem, nikoli tedy pouhé památky hmotné kultury, nýbrž také četná průvodní archeologická fakta a terénní informace (srov. např. *J. Neustupný*, ČNM CXXVI, 1957, 49; *M. Buchvaldek*, *Nové archeologické metody I*, Praha 1971, 11–12; *V. Podborský*—*E. Kazdová*—*P. Košťálík*—*Z. Weber*, *Numerický kód moravské malované keramiky*, Brno 1977, 25, obr. 6). Pojem „archeologické prameny“ tudíž nelze zúžit na pojem „památky hmotné kultury“.

² Hierarchické nadřazení pojmu „prehistorie“ vlastní archeologii jakožto „dílčí disciplíně prehistorie a její nejdůležitější pomocné vědě“ formuloval u nás před 30 lety *J. Filip* (*Pravěké Československo*, Praha 1948, 9).

Široký obsah oboru archeologie však na druhé straně předpokládá silnou vnitřní specifikaci oboru. Tato specifikace je dána teritoriálními i chronologickými činiteli a nese s sebou i značnou diferenciaci v oblasti metodické; je prohlubována navíc ještě mezioborovým řešením konkrétních vědeckých problémů, které opět podněcuje vznik nových specializací, případně nových dílčích a subdílčích disciplín. Zárodky specifikace v archeologii ostatně lze pozorovat již hluboko v minulosti.

Počátky oboru sahají vlastně až do starověku, jeho zrod jakožto vědní disciplíny je však mnohem pozdějšího data (17., 18. stol.). Profesionalizace oboru, nesoucí s sebou také konstitucionalizaci základní metodiky a vznik metodologie,³ skončily pak v řadě zemí prakticky nedávno. Místně i dobově se přirozeně měnil i význam pojmu archeologie, od pouhého sběratelství a starožitnictví doby renesanční, přes spontánní historické pojetí doby romantismu, hyperkritický pozitivismus přelomu 19. a 20. století až po současné historicko-materialistické chápání významu oboru. Zvláště období pozitivismu značně ohrozilo postavení disciplíny jakožto historického oboru. Nelze nevidět, že nutná zatížení archeologického výzkumu množstvím přírodovědných, technických, umělecko-historických, typologicko-klasifikačních atd. analýz často nebývají ani v optimálních případech v rovnováze s historickými přínosy těchto analýz, zvláště poji-li se k nim přílišná interpretační obezřetost až opatrnickví. V těchto jevech je třeba spatřovat jednak důsledek samé podstaty oboru a zvláštnosti jeho pramenů, jednak často ještě přežívání staršího, nesprávného pojetí významu oboru, či nedostatečnou metodologickou průpravu (tedy příčiny objektivní i subjektivní). Přes četné případy výskytu samoučelné popisnosti⁴ a neplodných analytických rozborů je dnešní světová archeologie veskrze historickou disciplínou; i přes dokumentační náročnost, spojenou nutně s určitým druhem deskripce, se archeologie nespokojuje s heuristickou či muzeografickou činností a nerezignuje na vlastní historická zobecnění. Progresivní archeologie ostatně nikdy v minulosti neopustila pozice historie.

Archeologie měla odevždy silně teritoriální zaměření. Dějiny lidstva na Zemi se vyvíjely značně nerovnoměrně a vlivem místních přírodních činitelů i vlastních sociálních podmínek i značně teritoriálně odlišně. Pro naše další úvahy, v nichž půjde hlavně o metodickou náplň, je třeba vymezit základní územní specifikace oboru, které budou základem chronologické specifikace; oba druhy specifikací lze skloubit v jakýsi diferenciační model oboru archeologie.

Omezíme-li se na oblast Evropy můžeme provést následující (zjednodušenou) teritoriální specifikaci oboru na *archeologii středomořskou, východoevropskou, středoevropskou, západoevropskou a severskou*.

Obecnou chronologickou specifikaci pak lze vyjádřit pojmy: *archeologie pleistocénní, pravěká, starověká a středověká*; jednotlivé specializace však nadto nabývají z hlediska teritoriálního jistých zvláštností: Tak např. ve východní

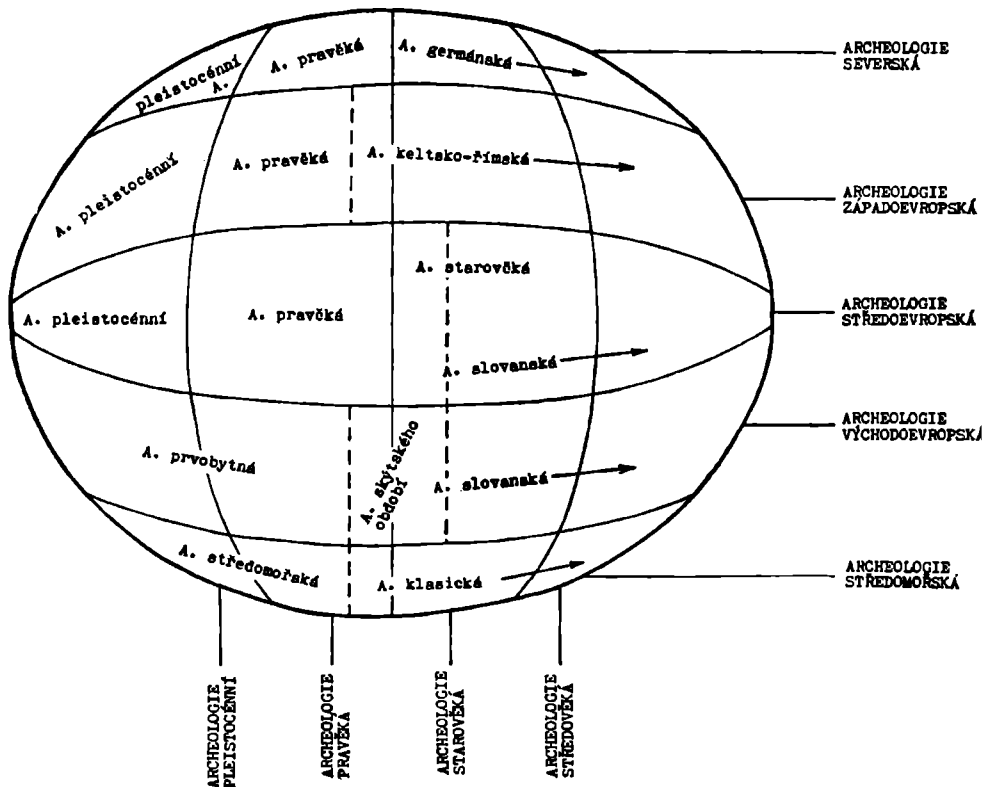
³ Metodika archeologické praxe tkví svými kořeny v době monteliiovské; do dneška prodělala velký rozvoj. Dosud však není systemizována komplexní metodologie oboru, která by byla běžnou normou praxe.

⁴ Výtka o popisnosti nesmí být vztahována na práce typu „Fontes“, které předávají formu nutně publikace archeologických pramenů.

Evropě je nejstarší období pravěku zahrnováno do specifikace „prvobytná archeologie“, od níž se odlišuje „archeologie doby skytské“, stojící na rozhraní pravěku a starověku. V zóně středomořské je starověk v podstatě vykryt „klasickou archeologií“, která přechází pozdní antikou do archeologie středověké. Podobně ve střední a východní Evropě je od starověké archeologie odlišována „slovanská archeologie“, přesahující se plynule se specifikací středověkou. Naopak v západní Evropě je pěstována keltská a keltsko-římská archeologie, kterou lze mít za konkretizaci starověké archeologie; i ona tvoří základ středověké archeologie této oblasti. Nastíněnou situaci schematiky znázorňuje zjednodušený diferenciační model oboru archeologie (obr. 1).

Mozaika dílčích specializací uvnitř oboru představuje také mozaikový výběr speciálních pracovních postupů a metod v rámci každé specifikace. Ten se pokusíme ilustrovat na příkladu středoevropské archeologie.

Z hlediska tří základních stupňů archeologické praxe (tj. 1. heuristický proces, 2. proces přípravy pramenů, 3. analyticko-historický proces) používá středoevropská archeologie v jednotlivých specifikacích částečně totožnou, z větší části však značně diferencovanou pracovní metodiku. Stává se disciplínou s mnohooborovým pomocným obsahem i pracovním postupem, aniž

Obr. 1. Zjednodušený diferenciační model oboru archeologie.

se zřídka svých vlastních metod práce. Podíl jednotlivých vědních odvětví, jejichž výsledků používá a jejichž pracovní postupy zčásti integruje do své vlastní metodiky, je různý; odvisí od konkrétního řešeného problému, existujícího druhu a typu pramenů, možností využití speciálních expertíz a přístrojového vybavení, schopností a rozhledu badatele atd. Nejčastěji využívané vědní obory lze rozdělit do oddílů humanitních věd, přírodovědných oborů, technických oborů a matematických věd (podrobněji srov. obr. 2).

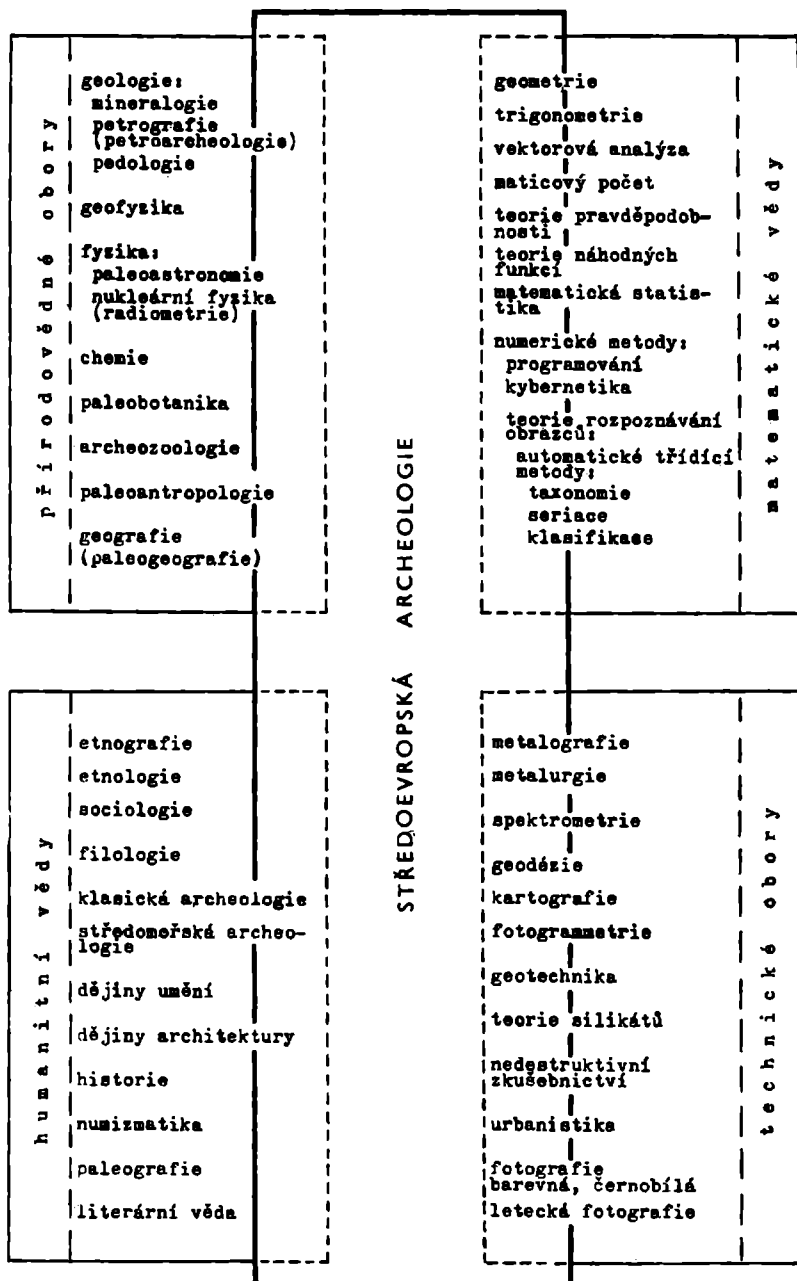
Některých z uvedených odvětví a jejich metodik používají všechny specifikace oboru archeologie; jde zejména o metody prospekční (geofyzika, chemie, paleogeografie, letecká fotografie atd.), dokumentační (kartografie, fotogrammetrie, fotografie, geometrie atd.) a přírodně- či technicko-analytické (geologie, paleobotanika, látkové analýzy, rentgen atd.). Jsou však opět takové obory a metody, jichž lze nejvýhodněji (či dokonce výhradně) využít jen v určité specializaci: Tak v pleistocénním odvětví se stávají dominantními metody geologické, jmenovitě pedologie a petrografie, radiometrické, hojně se využívá obecně etografické analogie apod. Podobně je tomu v pravěké archeologii, kde však — úměrně s nástupem metalika — nabývají na významu metody hutnického studia (metalografie, metalurgie, spektrometrie) a analogie z prostředí Středomoří. Výsadou starověké archeologie, resp. archeologie slovanské je pak využívání oborů a metod oborů filologických, historických, etnologických, uměnovědných apod. Pro „čistou“ střeoevropskou starověkou archeologii je neodmyslitelnou součástí studia klasická archeologie.

Obecně lze shrnout, že pro časově starší specifikace oboru archeologie nabývají na významu obory a metody přírodovědné, pro raněhistorické specifikace spíše obory a metody humanitní, aniž ovšem lze kategorizovat. Mnohoborový charakter studia a mezioborová metodika poznávacího procesu určují té které specifikaci archeologie značně samostatný ráz. Nejvýrazněji se tato skutečnost jeví při srovnání krajních specifikací oboru: rozdíly v metodice pleistocénní a např. klasické archeologie jsou dnes tak příkré, že v současných podmínkách prohlubující se specializace vědních oborů znamenají přímo odlišnou profesionalitu.

Snad v žádném oboru není interdisciplinární charakter poznávacího procesu a metodiky práce tak nápadný jako právě v archeologii. Mezioborový postup se realizuje buď prostou (často i náhodnou) spoluprací specialistů více oborů, nebo organizační cestou — týmovou spoluprací; v jedinečných případech vznikají dokonce mezní specializace, resp. nové vědní obory (petroarcheologie, archeozoologie, paleoastronomie). Perspektivní řešení často palčivých problémů mezioborového studia v archeologii spočívá zřejmě v široké týmové interdisciplinární spolupráci. V české a slovenské archeologii se začíná prosazovat smluvní, institucionální týmová spolupráce, v níž je třeba spatřovat největší přínos rozvoji vědního oboru archeologie.⁵

Rozvoj metodiky mimoarcheologických vědních oborů přináší také četné pokusy o aplikaci nově vyvíjených metod těchto oborů do archeologie (např. v oblasti fyziky, geofyziky, chemie, matematiky, spektroskopie apod.). V souvislosti s tím se nutně zdokonalují také vlastní archeologické pracovní postupy, které přinejmenším reagují na nové nearcheologické metody a vyrovnávají

⁵ Příkladem smluvní týmové formy spolupráce je Komplexní racionalizační brigáda, která vznikla v oboru archeologie a geofyzika a jejíž pracovní výsledky jsou příkladné.

Obr. 2. Středoevropská archeologie a její mnohooborový pomocný obsah.

se s nimi. Je přirozené, že k vývoji nových metod dochází spontánně, často na bázi vedlejších výsledků technických oborů (např. termoluminiscence), jindy na základě experimentu. Dynamický rozvoj metod však není bezprostředně integrován do metodologie oboru; řada zkoušených metod se v konečné bilanci nestává součástí kmenové metodologie oboru.

Dosud byla řeč především o využívání příbuzných vědních oborů a jejich metod v archeologii. Tím však neměl vzniknout dojem, že archeologie nemá vlastní metodiku a metodologii, resp., že se tyto nerozvíjejí. Všeobecnou metodou archeologie jsou principy historického materialismu; rozvíjí se dále studium historických analogií, metody studia sociálního vývoje, ekonomiky, chronologie i etnicity v pravěku. Všeobecně pak lze využívat matematických metod, jmenovitě metod automatického třídění, statistiky a kybernetiky, které povyšují dosavadní archeologickou typologii na vyšší úroveň a jež tedy lze považovat za vlastní archeologické metody.

Aplikace uvedených matematických postupů má dvojí základní význam: evidenční (příp. dokumentační) a analytický. Evidenční využití je považováno všeobecně za pozitivní přínos: zjednodušuje a usnadňuje přehled o početných souborech archeologických pramenů a vede k formalizaci dokumentace, včetně vhodné deskripce. Zavedení formalizované, příp. vhodné kódové deskripce nahradí zdouhavé a těžko využitelné verbální popisy a umožní navíc snadný přechod k využití metod automatického třídění, tj. k využití analytických možností za použití vhodné výpočetní techniky (elektronkových počítačích strojů). I když se zatím projevuje nedůvěra k využívání metod automatického třídění, jejíž příčiny jsou objektivní (nedostatek reálných důkazů, neexistence nutného vybavení) i subjektivní (neinformovanost, konservatismus) rázu, je třeba v těchto metodách vidět možnosti dalšího rozvoje archeologické praxe. Metody automatického třídění ovšem musí být plně ovládnuty archeologem, nesmějí se stát samoučelnými a jejich výsledky musí být správně interpretovány.

Obor archeologie se nalézá v současnosti ve stavu metodologického přerodu, vyznačujícího se konstitucionalizací souboru nových, nejvhodnějších metod vyhodnocení pramenů. To je příčinou nehomogenity výsledků současné archeologie ve všech jejich specifikacích, projevující se i v realizačních výstupech řešených problémů. Úspěšné završení přerodu metodologie bude mít pravděpodobně za následek sjednocení, ba dokonce unifikaci základních pracovních metod v jednotlivých specifikacích oboru.

ПРОЦЕССЫ СПЕЦИФИКАЦИИ В АРХЕОЛОГИИ И ИХ ОТРАЖЕНИЕ В МЕТОДОЛОГИИ СПЕЦИАЛЬНОСТИ

Жизненный юбилей представителя классической археологии доц. д-ра Олдржиха Пелияна, доктора исторических наук, стал поводом к тому, чтобы задуматься над современным содержанием специальности „археология“, над внутренней (территориальной и хронологической) спецификацией специальности и над ее отражением в методологии данной дисциплины. Автором предлагаемой статьи дается различительная модель специальности (рис. 1), которая является исходным пунктом дальнейших размышлений на базе археологии Средней Европы.

С точки зрения трех основных ступеней археологической практики (эвристический процесс, процесс подготовки источников, аналитико-исторический процесс) археология

Средней Европы пользуется в отдельных хронологических спецификациях отчасти тождественной, отчасти дифференцированной методикой работы. Она становится специальностью с interdisciplinaryным содержанием и методикой (рис. 2). Отдельные методы работы имеют характер спонтанного развития, включая экспериментацию. Их динамическое развитие, однако, не было включено непосредственно в методологию специальности; ряд экспериментируемых методов нельзя в конечном счете считать частью основной методологии данной специальности. Проявляются также консерватизм и недоверие к некоторым новым развивающимся методам (напр. к методам автоматического распределения), причины которых бывают объективного, однако чаще субъективного характера. Все это является причиной современной неоднородности результатов археологии, которая также проявляется в итогах при решении важных проблем.

Археология, как специальность, находится в настоящее время в состоянии методологического перерождения. Следствием его успешного завершения станет по всей вероятности объединение, или даже унификация основных рабочих методов в отдельных спецификациях данной научной области.

Перевел Аlesh Бранднер

PROZESSE DER SPEZIFIKATION IN DER ARCHÄOLOGIE UND IHRE WIDERSPIEGELUNG IN DER METHODOLOGIE DES FACHES

Das Lebensjubiläum des hervorragenden klassischen Archäologen, Doz. Dr. Oldřich Pelikán, DrSc., bewog den Verfasser zu Überlegungen über den gegenwärtigen Inhalt des Faches Archäologie, über die innere (territoriale und chronologische) Spezifikation des Faches und über die Widerspiegelung dieser Spezifikation in der Methodologie der Disziplin. Der Verfasser konstruiert ein Differentiationsmodell des Faches (Abb. 1), das Ausgangspunkt weiterer Überlegungen über die mitteleuropäische Archäologie ist.

Vom Standpunkt der drei Grundstufen der archäologischen Praxis (der heuristische Prozess, der Prozess der Quellenvorbereitung, der analytisch-historische Prozess) aus wird von der mitteleuropäischen Archäologie in den einzelnen chronologischen Spezifikationen teils eine identische, teils eine differenzierte Methodik der Arbeit verwendet. Sie wird zu einer Disziplin mit einer viele Fächer umfassenden Hilfsinhalte und Arbeitsvorgang (Abb. 2). Den einzelnen Methoden ist ein Trend zu einer spontanen Entwicklung inne, das Experimentieren einbezogen. Die dynamische Entfaltung der Methoden und Vorgänge ist jedoch nicht unmittelbar in die Methodologie des Faches integriert; eine Reihe der Experimentmethoden wird in der Schlussbilanz nicht zum Bestandteil der Grundmethodologie des Faches. Es äussern sich auch Konservatismus und Misstrauen den neu entwickelten Methoden gegenüber (z. B. gegenüber den Methoden der automatischen Klassifizierung); die Ursachen dessen sind von objektiver, häufiger jedoch von subjektiver Art. Das alles ist Ursache der gegenwärtigen Unhomogenität der Ergebnisse der Archäologie, die sich auch in den Schlussberichten der bearbeiteten wichtigen Probleme äussern.

Die Archäologie befindet sich zur Zeit im Zustand einer methodologischen Umwälzung. Der erfolgreiche Abschluss dieses Prozesses dürfte wohl eine Vereinigung, ja sogar eine Unifizierung der wichtigsten Arbeitsmethoden in den einzelnen Spezifikationen des Faches zur Folge haben.

Übersetzt von Otto Hájek

